

Новітні технології збереження бібліотечних фондів

У рамках міжнародної наукової конференції «Інноваційна модель наукової бібліотеки XXI століття» 10 жовтня 2012 р. відбулося засідання круглого столу «Новітні технології збереження бібліотечних фондів». Воно проходило у приміщенні бібліотеки по вул. Володимирська, 62, де зберігаються спеціалізовані фонди – найбільш цінні фонди Бібліотеки.

У зібранні взяли участь 39 вітчизняних фахівців з питань збереження бібліотечних, архівних та музейних фондів, а також іноземні учасники конференції. Що характерно, серед присутніх, котрі активно долучилися до обговорення окресленої проблематики, висвітлення досвіду роботи бібліотек та інших установ України з питань упровадження новітніх технологій збереження фондів, було чимало молодих науковців.

Всього було заслухано 13 доповідей та повідомлень з цілого комплексу актуальних питань збереження бібліотечних фондів.

Своє бачення вирішення завдань збереження бібліотечних та архівних документів, музейних експонатів в умовах динамічного поширення нових інформаційних технологій оприлюднили представники Національної бібліотеки Польщі (м. Варшава, Польща), Бібліотеки ім. Врублевських Литовської академії наук (м. Вільнюс, Литва), Національної парламентської бібліотеки України (м. Київ), Національної історичної бібліотеки України (м. Київ), Національної бібліотеки для дітей, Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В.А. Сухомлинського, Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки ім. В. Г. Заболотного (м. Київ), Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (м. Харків), наукових бібліотек Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана, Київського національного університету харчових технологій, Національного науково-дослідного реставраційного Центру України (м. Київ), Музею Великої Вітчизняної війни (м. Київ), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, а також працівники музеїв та архівів України.

Відкрила круглий стіл заст. генерального директора з наукової роботи НБУВ, канд. іст. наук **Л. В. Муха**. У своїй доповіді «Сучасні технології у системі збереження бібліотечних фондів» вона окреслила основні складники сучасної системи збереження фондів НБУВ. Вирішення завдань збереження документів на традиційних та новітніх носіях інформації в рамках сучасної системи збереження фондів передбачає подальше удосконалення, оптимізацію раніше впроваджених заходів, що виконуються нині в НБУВ. Доповідачка підкреслила, що забезпечення збереження бібліотечних фондів Бібліотеки в сучасних умовах – це оптимальне поєднання традиційного збереження документів під час зберігання та використання, а також гарантування безпеки при впровадженні цифрових технологій перенесення інформації на новітні носії. Сьогодні перед фахівцями з питань збереження фондів, наголосила доповідачка, постають завдання створення та впровадження науково-практичних заходів щодо стабілізації ослабленої матеріальної основи документів рукописних та книжкових колекцій у процесі масового копіювання з метою забезпечення їх дов-

говічності, збереження фондів на паперових носіях та новітніх носіях (сервери, CD, DVD та UDO диски). Вона також відзначила, що в нашій країні завдання збереження бібліотечних та архівних фондів у процесі масового копіювання вирішується поки що кожною бібліотекою окремо з урахуванням складу її фондів, фінансового, кадрового та техніко-технологічного забезпечення, хоча нинішня ситуація вимагає нових, комплексних, підходів до цієї проблеми. Настав час комплексних державних програм, спільних проектів тощо. У зв'язку з цим актуалізуються питання кооперації, партнерства, координації зусиль усіх заінтересованих сторін для прискорення впровадження новітніх технологій збереження документів у бібліотеках різного підпорядкування, архівах та музеях.

Заст. генерального директора Національної бібліотеки Польщі (НБП) **Є. Потшебніцка** зазначила, що забезпечення збереження документів на різних носіях й досі залишається актуальним для бібліотеки. Вона ознайомила присутніх з окремими технічними та технологічними аспектами діяльності з консервації документів НБП та наголосила, що сьогодні у Польщі взято курс на упередження руйнування фондів, тому фахівці віддають перевагу превентивним заходам.

Учасники круглого столу з особливою увагою заслухали співдоповідь зав. відділу Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. А. Сухомлинського (ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського) **Н. Г. Мацібори** і наук. співробітника цієї ж бібліотеки **В. М. Іващенко** «Інноваційні та традиційні форми збереження рідкісних фондів». Доповідачі ознайомили присутніх з результатами роботи щодо збереження фондів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, проведеної за останній рік. Було окреслено основні завдання, що постають нині перед бібліотекою, з метою створення інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу (ІПР) з педагогічної та психологічної проблематики, його використання в мережі освітянських бібліотек Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (МОНмолодьспорту України), Національної академії педагогічних наук України (НАПН України). Одним із пріоритетних завдань є виявлення, аналіз та виокремлення рідкісних і цінних видань (РЦВ) у бібліотеках мережі, визначення спільних дій щодо збереження і використання цих документів. Доповідачі поінформували про роботу з виявлення рідкісних та цінних документів у фондах освітянських бібліотек України, що є першим кроком на шляху до їх збереження. Для більш успішного виконання цього завдання було розроблено анкету, яку розіслали до 75 організацій. Дослідження засвідчило, що майже 60 % опитаних освітянських бібліотек, у т. ч. їхній координаційний центр – ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, зберігають у своїх фондах майже 230 000 рідкісних і цінних видань. У 26 освітянських бібліотеках РЦВ виокремлено із загального фонду та відображено у традиційних каталогах, у 19 освітянських книгозбірнях частково сформовані електронні каталоги, а у 11 – ця робота запланована на перспективу. Анкетування показало, що оцифрування фонду мережі освітянських бібліотек перебуває на початковому етапі – оцифровано лише 146 документів, це не рахуючи ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Для системної роботи із власним фондом та фондами бібліотек мережі науковці ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського розробили «Програму зберігання бібліотечного

фонду в Державній науково-педагогічній бібліотеці України ім. В. О. Сухомлинського на 2008–2015 рр.» та інструктивно-методичні рекомендації щодо формування і зберігання фонду рідкісних та цінних видань в освітянських бібліотеках МОНмолодьспорту України та НАПН України. На завершення доповідачі наголосили, що розпочата робота – крок до створення інтегрованого галузевого ресурсу, який буде об'єднано в електронну бібліотеку. Це сприятиме більш повному задоволенню фахових потреб науковців і практиків освітянської галузі України.

Зав. сектору Центральної наукової бібліотеки Національного університету ім. В. Н. Каразіна (ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна) **Г. В. Штан** виступив з доповіддю «Дослідження і збереження пам'яток XIX століття». Він поінформував присутніх про особливості оцифрування видань XIX – поч. XX ст. у ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна, зокрема розкрив досвід використання планшетного сканера для створення електронних копій документів та зупинився на основних складових діяльності бібліотеки зі збереження фондів періодичних видань. Ця робота включає реставрацію раритетних документів, виготовлення нових оправ для примірників видань, які цього потребують, а також профілактичну роботу з фондами, що мають ознаки мікологічного забруднення. Доповідач розповів про реалізацію проекту «eScriptorium», а також про особливості переобліку фонду відділу ретровидань ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Електронний архів ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна поповнився за півроку понад 400 раритетними документами, серед них є навіть грецькі рукописи XIV ст. Універсальний електронний архів діє у бібліотеці з початку 2012 р., він накопичує у електронному вигляді рідкісні видання та рукописи, а також надає постійний безкоштовний повнотекстовий доступ до них через Інтернет. Г. В. Штан також поінформував про рішення Ради ректорів вищих навчальних закладів харківського регіону, яким передбачено спільні дії щодо оцифрування газет.

З техніко-технологічними аспектами оцифрування рідкісних видань, котрі потребують особливого підходу до їх збереження, ознайомила присутніх зав. сектору Науково-технічної бібліотеки Національного технічного університету України «КПІ» (НТБ НТУУ «КПІ») **М. О. Мірошниченко** у доповіді «Досвід оцифрування рідкісних книг із фонду НТБ НТУУ «КПІ»». Вона відзначила, що у фонді НТБ НТУУ «КПІ» є унікальні документи, котрі розкривають історію університету, його бібліотеки у фактах, цифрах та прізвищах. Зокрема, це книги: А. Абрамсон «Краткий очерк возникновения КПИ», «Устав Киевского Политехнического Института Александра II», «Правила поведения для студентов», складені С. Ю. Вітте, «Личный состав КПИ с 1900 по 1917 гг.» та ін. Рішення створити електронні копії цих рідкісних видань пов'язане, по-перше, з розширенням доступу до них, по-друге, з наданням можливостей фахівцям прослідкувати за становленням та розвитком одного з найвідоміших вишів України, по-третє, з ослабленим станом їх матеріальної основи. Для оцифрування примірників рідкісних видань використовувався книжковий сканер Konika Minolta PS 7000 з розміром області сканування для формату А2. При скануванні встановлена роздільна здатність 600 dpi та 400 dpi для аркушів більшого формату ніж А4. Після оцифрування 74 стародруків розпочалося формування електронної бібліотеки раритетів на веб-сайті НТБ НТУУ «КПІ».

Зі спільною доповіддю «Створення електронних ілюстративних баз даних негативів з метою збереження галузевої іконографії (з досвіду роботи Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки України ім. В. Г. Заболотного)» виступили зав. відділу рідкісної книги та краєзнавства

ДНАББ О. Б. Рудич і провідний бібліограф цього ж відділу **В. О. Поночовна**. Доповідачі ознайомили присутніх з оцифруванням картотеки негативів з метою створення електронної ілюстративної бази даних негативів. Ця робота передбачає оцифрування майже 80 тис. од. зберігання; на даний час оцифровано 28 тис. Таким чином бібліотека намагається досягти подвійної мети: а) створити електронну резервну копію видання; б) надати до нього доступ читачам в електронному каталозі та в мережі Інтернет. Оцифрування негативів на спеціальних сканерах з використанням програмного забезпечення Adobe Photoshop Elements 7.0 в режимі прозорого сканування складається з таких етапів: сканування чорно-білих та кольорових негативів, слайдів на плівці або склі в роздільній здатності 1200 dpi, обробка файлів негативів у програмі Microsoft Office Manager для зменшення до розміру 314 на 235 крапок/дюйм, копіювання їх у системну папку ІРБІС-64 на жорсткий диск сервера бібліотеки.

Бібліотекар Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Київського національного університету ім. Тараса Шевченка **Д. В. Лукін** у своїй доповіді «Створення електронного репозитарію рідкісних книг у Науковій бібліотеці ім. М. Максимовича Київського національного університету ім. Тараса Шевченка» висвітлив процес оцифрування стародрукованих видань, що зберігаються у бібліотеці вишу. На даний момент, зазначив доповідач, відскановано більше 3 тис. примірників стародруків. Водночас відбувається сканування інших книг, котрі активно використовуються читачами бібліотеки, хоча наповнення репозитарію більш сучасними виданнями нашою хується на низку перепон, зокрема – на недостатньо врегульоване питання авторського права. Було підкреслено, що під час організації процесу оцифрування велика увага приділяється збереженню стародруків безпосередньо під час сканування. Роботи зі сканування проводяться в окремій кімнаті, обладнаній охороною і пожежною сигналізацією. Тут знаходиться сейф для тимчасового зберігання документів. Передача стародруків з відділу рідкісної книги до цього приміщення здійснюється за спеціальною процедурою: при передаванні документа бібліотекар фіксує у журналі обліку його фізичний стан, а при поверненні до книгоховища документ знову перевіряється; в журналі робиться позначка про його повернення. Оператори сканування навчаються особливих правил поводження зі стародруками у співробітників відділу рідкісної книги, які здійснюють загальний нагляд за роботами з оцифрування документів. Д. В. Лукін розповів про те, як за допомогою новітніх технологій вирішуються питання ідентифікації видань. Він зауважив, що роботи з оцифрування ще далекі від завершення, але читачі вже сьогодні мають доступ до електронного репозитарію через інтернет-сторінку www.rare.univ.kiev.ua.

З доповіддю «Дослідження захисних елементів у оправі і книжковому блоці та особливості їх реставрації», підготовленою спільно із зав. відділу реставрації ЦКР НБУВ **Л. А. Сорочкіною**, виступив зав. відділу наукових технологій збереження фондів ЦКР НБУВ, канд. тех. наук **М. М. Омельченко**. Він зупинився на особливостях застосування захисних елементів у оправі і книжковому блоці, навів кілька прикладів реставрації бібліотечних документів, що надійшли у відділ реставрації Центру консервації і реставрації НБУВ у 2012 р. Зокрема йшлося про відновлення документа HRVATSKA Enciklopedija. Svezak I. A – automobil. Zagreb. – 1941. – 808 с. (формат С). Під час реставрації книжкового блоку у даному випадку було відновлено плор, виготовлений із тонкого прозорого паперу, оскільки він мав пошко-

дження: захвати, заломы, а ще була підозра на наявність мікологічного забруднення. Як приклад успішної реставрації документа з наявністю захисних елементів у книжковому блоці М. М. Омельченко згадав відновлення примірника PALASTINA in bild und wort. Stuttgart und Leipzig. – 1884. – 474 s. Тут, окрім реставрації книжкового блоку, слід було відновити і плор, що захищав гравюри на сторінках: 56 – 57 (гравюра Sidan), 148 – 149 (гравюра Jafa), 296 – 297 (гравюра Blick auf den Serbal). На завершення доповідач зазначив, що під час відновлення документів із захисними елементами у книжковому блоці потрібно бути вкрай обережним у виборі технології, особливо, матеріалів для реставрації захисних елементів. Тобто необхідно правильно підібрати їх за фактурою, кольором, за фізико-хімічними властивостями – кислотністю, складом по волокну.

Наук. співробітник НБУВ **Л. П. Затока** у своїй доповіді «Пріоритети у впровадженні інноваційних технологій збереження фондів сьогодення» зробила спробу проаналізувати інформацію стосовно збереження фондів, яка була оприлюднена за останні десять років. Звичайно, це, в першу чергу, публікації у збірниках наукових праць провідних консерваційних центрів Росії та світу, матеріали міжнародних наукових конференцій. Серед періодичних видань, які найбільш повно висвітлюють питання впровадження інноваційних технологій при збереженні фондів, був названий журнал «Новини Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ», єдине видання на пострадянському інформаційному полі, яке відображає роботу ІФЛА, ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій. Доповідачка виокремила такі статті з цього журналу: «Організація навчання збереженню та консервації документів в Національній бібліотеці Франції» (№ 5 за 2007 р.), «Порадник з безпеки рідкісних книг, рукописів та інших спеціальних колекцій. Питання безпеки. Планування дій та готовність до катастроф» (№ 3 за 2007 р.), «Вентиляція гіпоксичним (інертним) повітрям – захист бібліотечних колекцій від пожежі» (№ 2 за 2006 р.), «Вплив цифрових технологій на збереження сучасних та старих газет» (№ 3 (78) за 2009 р.). За результатами проаналізованих публікацій було зроблено висновок: збереження фондів із застосуванням технологій масового копіювання, які справляють вплив на матеріальну основу документів, потребують більш високого рівня вирішення цього завдання. За інформаційними повідомленнями, серед останніх новинок, що гарантують безпеку та підвищують ефективність роботи з книжковим фондом, найбільш поширеними є технологія RFID, тобто технологія радіочастотної ідентифікації безпровідного обміну даними за допомогою радіосигналу, для упередження несанкціонованого переміщення документів. Ця технологія, пишуть фахові видання, дедалі частіше застосовується у зарубіжних бібліотеках, використовується вона і в деяких російських книгозбірнях. Важливим компонентом збереження бібліотечних фондів залишається гарантування збереження документа в процесі його використання, а саме: нормативне розміщення та підтримання нормативних режимів зберігання у сховищах, своєчасне повернення документа до сховища в його первісному стані, тобто без механічних та інших пошкоджень, виконання певних умов під час копіювання та експонування документів на виставках.

Про відновлення рідкісних документів йшлося у доповіді зав. відділу реставрації Музею Великої Вітчизняної війни **І. І. Руденко** «Консервація рукописних пам'яток, уражених залізоголовими чорнилами». Доповідачка рокила техніко-технологічні аспекти використання спеціального приладу з

силою струму 50 гц та фракційного желатину для розділення аркушів зцементованих блоків.

Слід зазначити, що останнім часом питання консервації документів на пергаментовій основі не так часто обговорюються серед бібліотечних працівників. Тому учасники круглого столу з особливою увагою заслухали співдоповідь фахівців Національного науково-дослідного реставраційного центру України, старш. наукових співробітників **О. В. Асаулової**, **Н. О. Шевченко**, реставратора II кат. **О. Е. Сагаїди** «Дослідження і збереження пам'яток на пергаментовій основі». Доповідачі відзначили, що вирішальними чинниками збереження документів та експонатів на пергаментовій основі є якість пергаменту, яка залежить від технології вичинки, часу та місця виготовлення, а також умов зберігання. Документи на пергаментовій основі необхідно зберігати в папках та захисних футлярах, а для експонатів з шаром фарби потрібно обов'язково передбачати захист від попадання прямих сонячних променів.

Тема особливостей зберігання документів на новітніх носіях порушувалася у повідомленні гол. бібліотекаря НБУВ **Т. В. Крікової** «Моніторинг умов зберігання документів на новітніх носіях», підготовленому спільно з наук. співробітником НБУВ **Л. П. Затокою**. Зокрема, йшлося про певні відмінності в умовах зберігання новітніх та паперових носіїв інформації, про нормативні документи, які регламентують умови зберігання новітніх носіїв, а також про моніторинг умов зберігання документів на новітніх носіях в умовах НБУВ.

На актуальності виконання постійно діючого екологічного моніторингу бібліотечних приміщень та фондів у сучасних умовах наголошувалося і в співповіді «Моніторинг бібліотечних фондів у несприятливих екологічних умовах» пров. інженера-хіміка НБУВ **Л. М. Волосатих** та інженера-хіміка I кат. НБУВ **Н. Б. Баляниці**. Доповідачі виокремили ефективні методи мінімізації негативного впливу екології на бібліотечні фонди, а також охарактеризували основні категорії документів, що найбільше змінюють свій фактичний фізичний стан під дією негативних умов. Особливої уваги після надмірного зволоження, на думку Л. М. Волосатих і Н. Б. Баляниці, потребують ламіновані та інкапсульовані примірники видань. Необхідною умовою подальшого збереження документів на паперових носіях залишається систематична робота з підтримання нормативних режимів зберігання фондів, контроль за цим процесом та профілактика аварійних ситуацій.

Учасники круглого столу взяли активну участь в обговоренні шляхів забезпечення збереження фондів бібліотек на традиційних і нетрадиційних носіях з використанням новітніх технологій, одноставно підтримали проект Рекомендацій міжнародної наукової конференції. В аудиторії досить часто звучала думка про доцільність обміну досвідом з проблем забезпечення збереження бібліотечних документів, записаних на сучасних носіях інформації і дисках UDO – 60, оптичних дисках CD і DVD. Наголошувалося на необхідності всебічного розвитку різних форм інтеграції, кооперації для вирішення завдань забезпечення доступу та збереження фондів бібліотек під час формування електронних ресурсів.

Людмила Муха,
заст. генерального директора НБУВ, канд. іст. наук
Сва Потшебніцка,
заст. директора Національної бібліотеки Польщі
Любов Затока,
наук. співробітник НБУВ